

TAALZUIVERHEID EN TAALZUIVERIJ IN HET KROATISCH

Radovan Lučić

Het Kroatisch en het Servokroatisch

Al anderhalve eeuw wordt het Kroatisch in een adem genoemd met het Servisch, meestal als het Servokroatisch. De benaming 'Servokroatisch' stamt uit de negentiende eeuw en staat voor een taalsysteem bestaande uit een groep verwante dialecten die gesproken worden in het midden van het Zuidslavische taalgebied. De naam is geïntroduceerd door de Kroatische pan-Slavisten en verspreid door de invloedrijke Europese neogrammatici, vertegenwoordigers van de belangrijkste taalkundige stroming van de negentiende eeuw. De dialectgroep is genoemd naar de twee grootste volkeren die de dialecten spreken, namelijk de Serviërs in het oosten van het gebied en de Kroaten in het westen.

De oostelijke dialecten van de groep vormen de basis voor de ene standaardtaal (= het algemeen beschaafd) binnen het systeem (Servisch met het cyrillisch als officieel schrift); de westelijke dialecten vormen de basis voor de andere standaardtaal (Kroatisch met het Latijnse schrift). In het centrale gebied (Bosnië) wordt een aparte variant van het Servokroatisch gehanteerd die sinds kort met de naam 'Bosnisch' wordt aangeduid. In Montenegro zijn ook verschillende initiatieven ondernomen voor een aparte naam voor de aldaar gesproken taal. Grammaticale verschillen tussen al deze talen zijn miniem en ze zijn onderling gemakkelijk verstaanbaar. Niettemin hebben de twee standaardtalen, Servisch en Kroatisch, ondanks de aanzienlijke overeenkomsten in feite nooit een gezamenlijke taalnorm gehad.¹ Dit feit werd tot voor kort meestal over het hoofd gezien.

Afgezien van de standaardvorm bestaat het Kroatisch uit drie grote dialecten, die op hun beurt elk in de geschiedenis de functie van literaire taal hebben vervuld: het *čakavisch*, dat in het kustgebied wordt gesproken en waarin de oudste Kroatische teksten en de eerste Kroatische literatuur geschreven werden, het *kajkavisch*, dat in Noordwest-Kroatië wordt gesproken, en het *štokavisch*, waarin de meest prestigieuze literatuur werd geschreven. Deze drie grote dialecten zijn genoemd naar de vorm van het vragend / betrekkelijk voornaamwoord dat in deze dialecten respectievelijk *ča*, *kaj* en *što* luidt. Het štokavische dialect wordt verder onderverdeeld naar de verschillende uitspraak van de historische klinker *jat'* in: *ikavisch*, *ekavisch* (wordt voornamelijk in Servië gesproken) en *ijekavisch*, dat als basis voor het huidige algemeen beschaafd Kroatisch dient. Zo luidt het woord voor 'wereld' in het ikavisch *svit*, in het ekavisch *svet* en in het ijekavisch *svijet*.

De saamhorigheid van de drie grote Kroatische dialecten werd al in de Middeleeuwen beseft; door hun eeuwenlange onderlinge beïnvloeding speelden ze ook een rol in de vorming van het Standaardkroatisch. In het verleden werd het Kroatisch vaak aangeduid door middel van overkoepelende namen (Illyrisch, Slavisch) of regionale namen (Slavonisch, Dalmatisch).

Soorten taalzuivering

Het woord 'taalzuivering' is een taalzuiver Nederlands equivalent voor de internationaal bekende term 'purisme', die afstamt van Latijn *purus* 'zuiver', in het Kroatisch *čist*. De term 'purisme' kan in het Kroatisch op drie manieren vertaald worden: *jezično čišćenje* (*jezik* betekent 'taal') — dit geeft een proces aan — wat vrij nauwkeurig met het Nederlandse 'taalzuivering' vertaald kan worden; *jezična čistoća* — dit geeft een toestand aan — wat vertaald zou kunnen worden als 'taalzuiverheid, zorg voor taal'; en *jezično čistunstvo* — dit geeft een verschijnsel aan — dat zoiets

als 'taalzuiverij' betekent. Het laatste heeft een negatieve bijklank, aangezien het woord *čistunstvo* eigenlijk 'puritanisme' betekent.

Bij een volk dat zich politiek en cultureel bedreigd voelt door een anderstalig volk, ontwikkelt taalzuivering zich sterker dan bij een volk dat zo'n onderdrukking niet kent. In die zin is taalzuivering een middel van voortbestaan van de taal. Door de eeuwen heen had het Kroatisch, enerzijds vanwege zijn kleine taalgebied en anderzijds vanwege zijn ongunstige geopolitieke ligging, in alle taalverhoudingen de rol van ontvanger, waardoor het serieus gevaar liep overspoeld te worden door allerlei leenwoorden. In zo'n situatie zijn de puristische neigingen in de eerste plaats gericht op het tegenhouden of ten minste het verminderen van de toestroom van leenwoorden. Deze worden dan in de regel vervangen door leenvertalingen, die niet alleen bedoeld zijn als verzet tegen de dominante of prestigieuze taal, maar die ook als bewijs dienen van de eigen uitdrukingskracht (Turk 1997).

Hoe minder leenwoorden, hoe hoger het stilistische niveau, des te meer wordt het eigen uitdrukingsvermogen gescherpt. In de omgangstaal, waar de woorden minder zorgvuldig gekozen worden, gaat men met leenwoorden veel gemakkelijker om: hier is communicatie belangrijker dan een correcte stijl. Al in de vroegste Kroatische literaire geschriften (uit de veertiende eeuw) is de taalzuiverheid duidelijk te herkennen, terwijl de kerkelijke stukken en ambtelijke documenten uit dezelfde periode allerlei anderstalige invloeden (vooral Latijnse, Italiaanse en Kerkoslavische) vertonen. Aangezien dit soort stilistische verschillen in de Kroatische taal van het allereerste begin van de geschreven taal tot heden aanwezig is, kan men stellen dat er binnen het Kroatische purisme een stilistische oriëntatie is; er is dus sprake van *stilistisch purisme* (Katičić 1974).

Daarnaast bestaat er een soort taalzuivering die zich onderscheidt door vooroordelen over wat wenselijk is of niet, door de agressieve, kritiekloze manier waarop men tracht die vooroordelen te bewijzen, en door het bagatelliseren van de stilistische niveaus in de taal. Dit soort taalzuiverij wordt gezien als allergie voor vreemde woorden, en ze wordt vaak veroordeeld omdat ze gepaard gaat met nationalistische gevoelens. Dat zou *dogmatisch purisme* (Katičić 1974) genoemd kunnen worden. Meestal wordt dit soort purisme veroorzaakt door de politieke situatie. De drijfveer is een sterk nationaal gevoel, en het is gericht tegen een vreemde taal.

In de Kroatische taal- en letterkunde is het gebruikelijk om de Kroatische taalgeschiedenis in te delen in de periode vóór het ontstaan van de Kroatische standaardtaal en in een standaardperiode. In de eerste periode (vóór het midden van de achttiende eeuw), schrijft het grootste deel van de schrijvers niet over taalzuivering, maar ze schrijven wel zuiver. Er is dus sprake van *impliciet purisme*. In de achttiende eeuw is taalzuivering het onderwerp van beschouwingen geworden; er is dus *expliciet purisme* (Samardžija 1993).

Literaire ontwikkeling

De invloeden op het Kroatisch zijn qua bron en aard divers. Toen de Kroaten zich in de huidige gebieden vestigden, troffen ze in de steden een Romaanse bevolking aan die tot laat in de Middeleeuwen de eigen taal bleef spreken. Door de vermenging van de Slavische bevolking met deze Romaanse stadsbevolking kwam een samensmelting van de Slavische en Latijnse cultuur tot stand. Uiteindelijk verdween de oude Romaanse taal ten gunste van het Kroatisch, maar de positieve erfenissen van de Romaanse stadscultuur zoals klassieke kunst en literatuur werden overgenomen door de Kroatische bevolking.

Sinds de vroege Middeleeuwen stond de Kroatische taal in contact met het Latijn en het Grieks, door de geografische ligging van Kroatië tussen het westelijke Romeinse Rijk en Byzantium, dus tussen het Latijnse en het Griekse taalgebied. Anders dan bij andere Slavische volkeren is de vroege (kerkelijke) literatuur bij de Kroaten bepaald door zowel de Latijnse als de Oudkerkslavische traditie. Vanaf de negende eeuw verspreidden in Kroatië de

benedictijnen het katholicisme in de Latijnse taal. In dezelfde eeuw kwamen de Kroaten in aanraking met het Oudkerkslavisch, de 'algemeen Slavische' taal die gemaakt was om de Slavische bevolking gemakkelijker voor het Byzantijnse christendom (lees: het orthodoxe geloof) te winnen. Het Oudkerkslavisch werd aanvankelijk geschreven met het glagolitische schrift, het eerste Slavische schrift, dat de Kroaten als schrift voor hun eigen volkstaal aannamen en bleven gebruiken ook nadat ze in 928 definitief voor Rome hadden gekozen. Latijnse geschriften werden naar voorbeeld van al bestaande Oudkerkslavische teksten in de Kroatische volkstaal opgesteld, eerst in het glagolitische en later ook in het Latijnse schrift. Vanaf het begin van de geschreven traditie werden dus in Kroatië vertalingen gebedigd. Het Oudkerkslavisch, de taal van de orthodoxe Kerk, nam in het katholieke Kroatië steeds meer elementen van de volkstaal op en bleef beperkt tot de liturgie in het noordwesten van het Kroatische kustgebied. De eerste schriftelijke bronnen (uit de elfde eeuw) zijn, net als de eerste literaire werken (uit de veertiende eeuw) in het kustgebied ontstaan en in het čakavische dialect geschreven.

Een groot deel van de Kroatische kust stond meerdere malen onder het bewind van Venetië, dat eeuwenlang de grootste macht aan de Adriatische Zee was. Daarom was door de hele geschiedenis heen de invloed van het Italiaans op de Kroatische taal aanzienlijk. De Kroatische literatuur trachtte haar eigen kracht te bewijzen. Eeuwenlang concurreerde ze met de literatuur in het Latijn en Italiaans, en door dit contact ontwikkelde ze zich in de richting van courante Europese stromingen.

In de twaalfde eeuw ging Kroatië deel uitmaken van een personele unie met Hongarije. Sindsdien bekleedde Kroatië een tussenpositie: een klein land tussen oost en west, tussen het katholieke en orthodoxe christendom, gedeeltelijk continentaal en gedeeltelijk mediterraan, altijd met andere volkeren in een gezamenlijke staat in een min of meer onderdrukte positie.

Puristische traditie

In de middeleeuwse schriftelijke traditie van het Kroatisch valt de zorg voor de eigen uitdrukkingmogelijkheden op: in plaats van Griekse, Latijnse of Italiaanse woorden werden begrippen uit het Oudkerkslavisch of uit de volkstaal gebruikt. In lexicografische werken werden vanaf de zestiende eeuw begrippen die in het Kroatisch niet bestonden, in de regel door leenvertalingen of nieuwvormingen vervangen. Vertalers, schrijvers en dichters hebben deze traditie voortgezet, zodat de Kroatische schrijftaal voortdurend op puristische principes werd ontwikkeld.

Tussen de vijftiende en negentiende eeuw voerde Kroatië oorlog tegen de Turken, die de grenzen bedreigden. Vanaf de zestiende eeuw, toen de Kroaten samen met de Hongaren na een zware nederlaag tegen de Turken voor de Oostenrijkse koning kozen, oefende het Duits een grote invloed uit op de taal, vooral in het noorden van Kroatië. Tot in deze eeuw waren de banden met Oostenrijk – en daardoor met de Duitse taal – heel intensief. De invloed van het Turks was het grootst in het oosten van het land. Aangezien de Turken verjaagd waren nog voor het ontstaan van het Standaardkroatisch, bleef het gebruik van veel Turkse leenwoorden beperkt tot de oostelijke dialecten; in het Standaardkroatisch zijn Turkse leenwoorden slechts sporadisch terug te vinden. Het Hongaars had een vrij grote invloed op de noordelijke, kajkavische dialecten, maar ook deze taal drong nooit in noemenswaardige mate tot de standaardtaal door, want het Standaardkroatisch is niet op kajkavische dialecten gebaseerd.

Tijdens de Renaissance werd de politieke en culturele invloed van Venetië steeds groter. Ook de Italiaanse taal breidde haar invloedssfeer uit. De eerste bekende uiting van expliciet purisme stamt uit de eerste helft van de zestiende eeuw: in zijn roman *Planine* (De bergen) berispte Petar Zoranić (1508 – voor 1569) de Kroaten omdat zij vreemde talen gebruikten.

Hij zou *Planine*, de oudste Kroatische roman, in het Kroatisch geschreven hebben om zo deze taal op het niveau te brengen van de klassieke (literaire) talen.

In Dubrovnik, na Venetië de machtigste handelsstad en het grootste cultuurcentrum aan de Adriatische Zee, ontwikkelde de literatuur zich in het ijekavische štokavisch. Tijdens de Barok bereikte deze literatuur haar hoogtepunt. Bij de schrijvers van Dubrovnik valt in deze periode een systematische taalzorg op. In 1719 werd een Slavische taalacademie opgericht. Dat deze op de puristische principes van het pan-Slavisme berustte, wordt duidelijk uit woorden van haar lid Đuro Matijašević: 'Wij breiden de woordenschat alleen uit met de juiste woorden uit het Pools, Russisch, Tsjechisch en Kroatisch en vervangen de bastaarduitdrukkingen door nieuwe, onbedorven uitdrukkingen.'

Nog daarvoor, eind zeventiende eeuw, verwoordde de schrijver Pavao Ritter Vitezović (1652-1713) gelijksoortige ideeën. Hij suggereerde dat woorden die niet in de inheemse dialecten te vinden waren, wel aan andere Slavische talen ontleend mochten worden, wat 'veel netter is dan aan een vreemde, Latijnse, Duitse of Hongaarse taal te ontlennen'.

Het nationale bewustzijn van de Kroaten werd sterker naarmate de bevrijding van door Turken bezette Kroatische gebieden voortging. In de achttiende eeuw werden de Turken uit Slavonië, het oostelijke deel van Kroatië, verdreven. De Slavonische schrijvers van die tijd waren bezorgd over het grote aantal Turkse leenwoorden dat na twee eeuwen Turkse bezetting in de spreektaal was achtergebleven. Daarentegen beseften ze ook dat een omvangrijke woordenschat noodzakelijk is. Zo vond bijvoorbeeld M.A. Reljković (1670-1728): 'Schrijvers hebben meer woorden nodig dan het gewone volk. De gewone man kan alleen de zaken benoemen waarmee hij elke dag bezig is; datgene wat buiten zijn bereik ligt, wat hij niet ziet, kent hij niet, noch kan hij het noemen.' Reljković pleitte voor het munten van nieuwe woorden, wat hij veel zinniger vond dan het ontlennen aan het Turks of Duits. In deze tijd werden voor het eerst woordenlijsten opgesteld van leenwoorden, met oproepen tot uitbanning hiervan uit het Kroatisch en suggesties voor vervangingen. Dit zijn de eerste documenten van dogmatisch purisme.

Zo worden in de achttiende eeuw, aan het begin van de standaardisering van de Kroatische taal, door de lange traditie van vermijding van vreemde woorden in het geschreven Kroatisch, de bronnen van de traditionele taalzuivering vastgesteld: de woordenschat van de volkstaal, de literaire erfenis, nieuwvormingen en leenvertalingen (Samardžija 1993).

Naar de standaardtaal

In de negentiende eeuw, de eeuw van de geboorte van de natie in de huidige betekenis, ontwikkelde zich in Kroatië, net als in de rest van Europa, een sterke nationale beweging. Kroatië viel al vanaf de zestiende eeuw onder de Habsburgse koning, samen met Tsjechië en Hongarije, en bestuurlijk was het ondergeschikt aan Hongarije. De nationale beweging streefde naar de eenheid van alle Zuid-Slavische volkeren, om zo samen een sterk tegenwicht te kunnen vormen, niet alleen tegen Hongarije, maar ook tegen Oostenrijk; als bindingsmiddel gold de taal. Omdat men in deze periode van de romantiek meende dat de Zuid-Slaven afstammelingen waren van de Illyriërs, een oud Balkanvolk, en omdat Illyrisch de traditionele benaming van de Kroatische taal was, koos men voor Illyrisch als naam van de beweging. In 1836 wees de beweging als basis voor de Kroatische standaardtaal definitief het štokavische dialect aan dat ook in Bosnië, Montenegro en Servië werd gesproken. In zijn artikel 'Pravopis' (De spelling) uit 1835 stelt Ljudevit Gaj, de leider van de Kroatische nationale beweging, naar het voorbeeld van het Tsjechisch en het Pools nieuwe tekens voor om bepaalde Kroatische klanken zo eenvoudig mogelijk weer te geven: *č, ć, š, ž, lj, nj, dj, gj*; al deze tekens, behalve de laatste twee, maken nog steeds deel uit van het Kroatische alfabet.

In deze periode was er meer sprake van Slavisch dan van Kroatisch purisme. Dit Slavische purisme hield in dat niet-Slavische taalelementen werden vervangen door elementen uit de eigen dialecten of uit andere Slavische talen; verder zocht men bewust naar nieuwvormingen en leenvertalingen, ongeacht of deze wel of niet strookten met de structuur van de eigen taal (Brozović 1997).

De Illyriërs namen de Tsjechische dichter Kollar als voorbeeld, die meende dat de Slaven een volk vormden dat vier dialecten sprak: Russisch, Pools, Tsjechisch en Illyrisch. De taalzuivering was in de eerste plaats gericht tegen de vele germanismen die zich in het Kroatisch hadden genesteld. Daarom verving men vaak Duitse woorden door woorden uit meer ontwikkelde Slavische talen, voornamelijk uit het Tsjechisch, vanwege de nauwe literaire en sociale banden die men met Tsjechië onderhield en de Tsjechische taalkundige activiteiten, die als voorbeeld dienden.

Over het Kroatische purisme kan niet gesproken worden zonder Stjepan Šulek te noemen, de schepper van een aantal woordenboeken die van cruciale betekenis zouden zijn voor de ontwikkeling van de Kroatische taal. In het hedendaagse Kroatisch komen honderden woorden voor die via de woordenboeken van Šulek hun entree in de woordenschat hebben gemaakt. Met zijn 'Kroatisch-Duits-Italiaans woordenboek van wetenschappelijke terminologie' uit 1874-1875 werd hij de grondlegger van de moderne Kroatische terminologie. Hij werd vaak met een beschuldigende vinger nagewezen als iemand die te ver ging in het verzinnen van nieuwvormingen, maar daarmee handelde hij slechts in de geest van zijn tijd (Skok 1952).

De negentiende eeuw was een tijdperk van culturele bloei in Kroatië. Er werden hogescholen en faculteiten opgericht, wetenschappelijke instellingen gevormd, aan kunst en literatuur werd bijzondere aandacht besteed. Door dit alles breidde de woordenschat zich uit, en dat gebeurde grotendeels op basis van de puristische principes die toentertijd toonaangevend waren binnen de Donau-monarchie.

Na de periode van Illyrisme volgde een periode van ingewikkelde relaties met het Servisch, een periode die in zekere zin nog steeds voortduurt. Om die relaties overzichtelijker te maken, dient hier eerst iets over de ontwikkeling van het Servisch gezegd te worden.

Korte geschiedenis van het Servisch

In Servië bestond tot de negentiende eeuw geen literatuur in de volkstaal, op enkele werken uit het eind van de achttiende eeuw na. In de Middeleeuwen had Servië een onafhankelijke orthodoxe Kerk, en de Servische, in het cyrillisch geschreven variant van het Oudkerkslavisch — de taal en het schrift van de orthodoxe wereld —, werd niet als iets vreemds gevoeld. Enkele documenten werden weliswaar in de volkstaal geschreven, maar literatuur werd alleen in kloosters geschreven in de officiële taal en het officiële schrift van de Servische orthodoxe Kerk.

Eind veertiende eeuw werd Servië door de Turken veroverd. Onder de Turkse heerschappij waren de voorwaarden voor de ontwikkeling van de schone letteren slecht. De leiding van de Servische Kerk en van de Servische bevolking, die op het eind van de zeventiende eeuw naar Hongarije was geëmigreerd, schreef steeds in het Oudkerkslavisch. In de achttiende eeuw kwam deze taal onder grote Russische invloed te staan: om zich goed voor te bereiden op de verdediging tegen contrareformatorische katholieke initiatieven zocht de Servische orthodoxe Kerk hulp bij zijn machtige geloofsgenoten. Op grond van de onjuiste veronderstelling dat in de Russische kerkdienst de oorspronkelijke Slavische taal werd gebruikt, onderging het Servische Oudkerkslavisch grote veranderingen in de richting van het Russisch. Met de opkomst van een burgerlijke maatschappij ontstond in de steden het *Slavenosrpski*, een mengeling van het Russische Oudkerkslavisch en de Servische volkstaal. Dit was een kunstmatige taal die geen enkele kans had een algemeen beschaafde taal van alle Serviërs te worden.

Aan het begin van de negentiende eeuw verzwakte de macht van de Kerk, waardoor het gezag van het Oudkerkslavisch afnam. De effecten van de periode van verlichting onder Jozef de Tweede werden zichtbaar in het peil van het onderwijs. Steeds meer mensen leerden schrijven en werden zich daardoor bewust van de grote verschillen tussen de literaire taal (het *Slavenosrpski*)

en de volkstaal, hun moedertaal. De Turken trokken zich terug en in 1830 werd een deel van Servië autonoom. Het nationale bewustzijn wakkerde aan.

Juist in deze periode verscheen Vuk Karadžić op het toneel, een autodidact die door zijn taalkundige arbeid en zijn verzamelwerk op het gebied van de orale literaire traditie van het ijekavische štokavisch groot aanzien wist te verwerven in taalkundig Europa. Hij betreunde het dat de Serviërs 'al bijna duizend jaar hun eigen letters en schrift hebben, maar hun echte taal in geen enkel boek staat', en ontwikkelde een norm voor zijn moederdialect, het ijekavische štokavisch. De toenmalige gezaghebbende stroming in de taalkunde, die van de neogrammatici, bestudeerde de taal in de eerste plaats als spraak, en de kenmerken van de verzorgde schrijftaal werden meestal buiten beschouwing gelaten. Het werk van Vuk Karadžić voor zijn Servische volkstaal paste helemaal in die traditie. Vuk wilde het volkskarakter van de standaardtaal tot elke prijs behouden, zodat hij liever aan Slavische talen en zelfs aan het Turks ontleende dan dat hij zelf nieuwvormingen bedacht. Dit bleef regel in het Servisch: men was behoudend in het vormen van nieuwe woorden, terwijl veel gemakkelijker aan andere talen werd ontleend. Het gevoel voor nieuwe woorden en de literaire voorkeur voor nieuwvormingen werden dus niet verder ontwikkeld (Belić 1951). Literatuur in de volkstaal bestond niet, dus ontbraken ook de elementen voor een wetenschappelijke en filosofische terminologie. Daarom moest het Servisch veel meer ontleenen dan het Kroatisch, waar in de achttiende eeuw de gewoonte van nieuwvorming en leenvertalingen toegenomen was en populairder geworden dan het overnemen van vreemde begrippen.

De mening van Karadžić dat men moet schrijven zoals men spreekt, bracht hem er ook toe de spelling van het Servisch te hervormen tot een zuiver fonetische spelling (één teken voor één klank). Hij vereenvoudigde het Servische cyrillische alfabet, schafte sommige letters af en nam zes nieuwe aan, die tot op heden gebruikt worden: *h, y, ĥ, j, њ* en *њ*.

Het Servokroatisch

In het midden van de negentiende eeuw bereikte de vorming van de algemeen beschaafde taal in het Kroatisch en in het Servisch haar laatste fase. Het algemeen beschaafde Servisch was gebaseerd op de volksspraak, die dankzij de activiteiten van Vuk Karadžić in kaart was gebracht. Het algemeen beschaafde Kroatisch was gevormd tijdens de Illyrische beweging op grond van een rijke literaire traditie.

De Illyrische beweging was in feite pan-Slavisme in het klein. Tussen 1843 en 1845 was de naam 'Illyrisch' door het Oostenrijkse bewind om politieke redenen verboden, en nadat zij weer gebruikt mocht worden werd, om discussies en onbegrip te voorkomen, in plaats daarvan de naam 'Joegoslavisch' ingevoerd. Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden in Kroatië de pan-Slavistische gevoelens steeds sterker. Servië was al grotendeels onafhankelijk van Turkije, maar Kroatië viel nog steeds onder de Habsburgse kroon. Een deel van de Kroatische intellectuelen zette de Illyrische ideeën voort en streefde naar vereniging met Servië in een onafhankelijke staat van Zuid-Slaven onder de naam *Jugoslavija* — een samenstelling van *jug* 'zuid' en *Slavija* 'Slavisch gebied'. Dergelijke ideeën werden versterkt door de taalkundige band.

De Illyriërs droomden van een Zuid-Slavische natie die een taal sprak. Omdat de taal van Vuk en de taal van de Illyriërs van hetzelfde dialect uitgingen, trachtten Servische en Kroatische taalkundigen dan ook een taal te creëren. In 1850 legden de voornaamste Kroatische en Servische schrijvers en taalkundigen in Wenen normen vast om te komen tot een standaardtaal voor Kroaten en Serviërs. Deze taal diende te berusten op de centrale dialecten, die naar hun meest herkenbare kenmerken ten opzichte van andere verwante dialecten *neoštokavisch ijekavisch* genoemd werden.

In Kroatië had het štokavisch ijekavisch al een lang literair verleden en was beschreven in meerdere woordenboeken en grammatica's. In Servië was het voor het eerst aan het begin van de negentiende eeuw beschreven door Vuk S. Karadžić, op basis van de mondelinge volkstraditie. De Kroaten vonden echter dat de taal van Vuk te weinig rekening hield met hun literaire erfenis, terwijl de Serviërs — die in meerderheid oostelijke dialecten met ekavische uitspraak spraken —

niets in het ijekavisch zagen. Hoe dan ook, de volgelingen van Vuk (*vukovci* genaamd) hebben ook in Kroatië — vooral in de twintigste eeuw — de overhand gehad. Zij vatten de termen 'Servisch' en 'Kroatisch' op als volledig synoniem. Zij streefden naar politieke eenheid van Serviërs en Kroaten en genoten de steun van de toenmalige Kroatische pro-Hongaarse staatsautoriteiten. In 1901 kwam het 'Woordenboek van de Kroatische taal' van Vuks aanhangers Broz en Iveković uit. Hiermee werd in de laatste fase van de standaardisering het corpus van Vuk opgenomen in de Kroatische taal. De omvang van dit corpus droeg bij tot de realisatie van het concept van een taal gesproken door een volk met twee namen, wat het uitgangspunt was van Vuks volgelingen. Zij beschouwden alleen uitdrukkingen uit 'de štokavische taal van het gewone volk' als zuiver.

Er was echter eind negentiende eeuw ook een stroming in de Kroatische taalkunde die de criteria van Vuk als achterhaald beschouwde. Deze stroming vergeleek deze met 'ketenen die, al waren zij het Kroatisch een eeuw geleden aangelegd, veel te eng zouden zijn geweest' (Samardžija 1993). Aan het begin van de twintigste eeuw zag men al in dat er bepaalde systematische verschillen bestonden tussen de Kroatische en de Servische standaardtaal.

Afwijkende standaardtalen

Bij het ontstaan van het Koninkrijk der Serviërs, Kroaten en Slovenen in 1918, wat later Joegoslavië zou worden, werd het 'Servokroatisch' de officiële taal van de nieuwe staat. Daarmee werd een aanzienlijk deel van het Kroatische taaleigen uit het openbare gebruik verdrongen. De Kroatische militaire en juridische terminologie werden het meest systematisch uitgebannen. In 1928, na het invoeren van de Servische spellingregels op alle scholen van het Koninkrijk, en vooral na de moordaanslag op Kroatische gezanten in het parlement in Belgrado, ging de strijd tegen de invloeden van het Servisch een centrale positie innemen in de Kroatische taalzuivering. Tijdens de dictatuur van Alexander (1929-1935) was het Servische Belgrado het centrum van de staat Joegoslavië en overheersten de Serviërs in het leger, onderwijs en bestuur. Dit riep groot verzet op bij de Kroaten. Veel Servische woorden die vóór 1918 een vruchtbare bodem in de Kroatische standaardtaal gevonden hadden, werden ineens beschouwd als een symbool van onderdrukking en werden als vreemd aangevoeld.

Tijdens de dictatuur van Alexander begonnen ook Servische taalkundigen te schrijven over de verschillen tussen het Servisch en het Kroatisch. Zo constateerde R. Bošković in 1935 dat 'de Kroatische standaardtaal veel gemakkelijker nieuwe woorden fabriceert dan het Servisch, ongeacht de aard van deze woorden. De productiviteit ervan in dit opzicht is bijna mechanisch geworden. Dit is een heel belangrijke opmerking voor het vaststellen van de relatie tussen de Kroatische en de Servische standaardtaal: de eerste is structureel gezien een taal van kunstmatige aard; de tweede heeft zijn natuurlijke, Slavische volksvorm beter behouden. Misschien beter dan welke Slavische taal ook'.

In de vooroorlogse politieke omstandigheden werd haastig gewerkt aan de zelfstandigheid van het Kroatisch: het tijdschrift *Hrvatski jezik* (De Kroatische taal) werd opgericht, Kroatische spellingregels werden weer ingevoerd, de twee voornaamste taalkundigen (Guberina en Krstić) schreven in 1940 een studie over de verschillen tussen het Servisch en Kroatisch met een verschillenwoordenboek getiteld *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (Verschillen tussen de Kroatische en Servische literaire taal). Oorzaken en bronnen van de verschillen werden uitgebreid uiteengezet, en er werd een wetenschappelijke bijdrage geleverd aan het begrip 'Standaardkroatisch taaleigen'.

De verschillen tussen het Kroatisch en het Servisch kunnen onderverdeeld worden in twee categorieën. Enerzijds zijn er verschillen in woordvorming, zinsbouw en betekenis — deze verschillen gaan terug op de uiteenlopende taalkundige achtergrond van de twee talen; anderzijds zijn er verschillen die zijn ontstaan door historische maatschappelijke ontwikkelingen: Kroaten schrijven met het Latijnse, Serviërs ook met het cyrillische schrift; er zijn verschillende bronnen waaruit leenwoorden zijn geput, verschillende woordvorming van dezelfde leenwoorden, diverse stilistische invloeden, uiteenlopende terminologieën en een verschillende houding tegenover de schrijftaal. Dit alles werd

veroorzaakt door eeuwenlange culturele, politieke en religieuze tegenstellingen: aan de Servische kant Byzantium, orthodoxie, Turken en Russen, aan de Kroatische kant Rome, katholicisme, Hongaren en Oostenrijkers. Ook de literaire geschiedenis heeft in de twee talen volkomen verschillende wegen gevolgd.

Hieronder volgen de meest voorkomende verschillen tussen het Kroatisch en het Servisch. Daarbij dient opgemerkt dat circa 75 procent van de woordenschat van de twee talen identiek is, meer nog wanneer regelmatige spellingverschillen worden verwaarloosd.

Spelling

Mede door de lange cyrillische traditie hanteert het Servisch — anders dan het Kroatisch — systematisch een fonetische spelling voor buitenlandse namen: vergelijk Servisch *Nju Jork*, *Šekspir*, *Reno* met Kroatisch *New York*, *Shakespeare*, *Renault*.

De toekomstige tijd, die in het Servokroatisch door middel van een infinitief met een hulpwerkwoord wordt aangeduid, wordt in het Servisch als een woord geschreven, en in het Kroatisch als twee: Servisch *radiću* — Kroatisch *radit ću*.

Klankleer

Ongeveer 40 procent van alle verschillen tussen het Servisch en Kroatisch berust op klankverschillen van het type *dijete-dete*, *djeca-deca*, *utjecaj-uticaj*. Verder komen de volgende klankverschillen regelmatig voor:

<i>Servisch</i>	<i>Kroatisch</i>
varvarin	barbarin
okean	ocean
hemija	kemija
farisej	farizej
kijati	kihati
diplomacija	diplomacija
ćutati	šutiti
vo	vol
duvan	duhan

Vormleer

De meeste systematische verschillen (circa 30 procent van alle verschillen) komen voor bij voorvoegsels, achtervoegsels, werkwoordafleidingen en geslacht.

<i>Servisch</i>	<i>Kroatisch</i>
voorvoegsels	
pre duzeće	po duzeće
sa govornik	su govornik
pro tivodbrana	pro tuobrana
za visiti	o visiti
van redan	iz vanredan
ach tervoegsels	
manipul is ati	manipul ir ati
reagov at i	reagir at i
slušal ac	slušat el j
obožavatel jk a	obožavatel jic a
asistent kin ja	asistent ic a

jezički	jezični
ženskaroš	ženskar
uputstvo	uputa
okupacioni	okupacijski
basista	basist

afleidingen van werkwoorden

poređenje	usporedba
ćutanje	šutnja
uzvišenje	uzvisina

geslacht

osnov	osnova
bonbona	bonbon

Zinsbouw

Frequente zinsconstructies zijn verschillend in het Servisch en het Kroatisch: het betreffende en vragend voornaamwoord 'wie' is in het Servisch *ko*, in het Kroatisch *tko*, en het vragend voornaamwoord 'wat' is in het Servisch *šta*, in het Kroatisch *što*. Na werkwoorden als 'wensen', 'willen', 'moeten', 'kunnen', 'laten', 'gaan' heeft het Kroatisch een afhankelijke infinitief (net als de meeste West-Europese talen); het Servisch gebruikt hier een constructie bestaande uit voegwoord en tegenwoordige tijd (wat een kenmerk van Balkan-talen is). 'Ik wil zingen' wordt in het Kroatisch *hoću pjevati* en in het Servisch *hoću da pevam*.

Semantiek

Ongeveer 10 procent van alle verschillen is van semantische aard. Een deel daarvan berust op 'valse vrienden': *odojče* betekent in het Servisch 'zuigeling', in het Kroatisch 'biggetje'; *brijač* betekent in het Servisch 'scheermes', in het Kroatisch 'barbier, kapper'. Er zijn ook woorden die in een van beide talen een ruimere betekenis hebben dan in de andere: *predstava* betekent bijvoorbeeld in het Servisch 'voorstelling' in alle betekenissen, terwijl het in het Kroatisch alleen de beperkte betekenis 'uitvoering, show' heeft.

Dan is er nog een categorie waarbij eenzelfde betekenis in beide talen door een verschillend woord wordt uitgedrukt: 'kunstmatig' is in het Servisch *veštački*, in het Kroatisch *umjetni*; 'opvoeding' is in het Servisch *vaspitanje*, in het Kroatisch *odgoj*; 'trein' is in het Servisch *voz*, in het Kroatisch *vlak*; 'verdieping' is in het Servisch *sprat*, in het Kroatisch *kat*.

Leenwoorden

Tot slot bestaan er verschillen (circa 20 procent van alle verschillen) die veroorzaakt zijn door een verschillende houding tegenover vreemde woorden. Puristische tendenties in de negentiende en twintigste eeuw hebben de Duitse en de Turkse leenwoorden in aanzienlijke mate teruggedrongen uit de standaardtaal en via deze ook uit de volkstaal. Het proces van taalzuivering bij de Kroaten had een veel groter bereik dan bij de Serviërs (Ivić 1971), vergelijk Servisch *muzika* 'muziek', *apoteka* 'apotheek' en *mašina* 'machine' (alle drie leenwoorden) met Kroatisch *glazba*, *ljekama* en *stroj* (drie Slavische afleidingen).

Zelfs op het gebied van het Engels — momenteel de rijkste bron van vreemde woorden in het Kroatisch — komt deze houding naar voren, vergelijk Servisch *bokser* (overgenomen als vreemd woord) met Kroatisch *boksač* (een aangepast leenwoord); Servisch *fudbal* ('voetbal', een vreemd woord) met de Kroatische leenvertaling *nogomet*; en het Servische leenwoord *kengur* 'kangaroo' met Kroatisch *klokan*, een ontlending aan het Tsjechisch uit de vorige eeuw.

Veel vreemde woorden (vooral de internationalismen) worden wel in de Kroatische spreektaal gebruikt, maar zelden in schrijftaal. Vreemde woorden die niet aan de taalstructuur zijn aangepast, worden vermeden als er een goed alternatief in het Kroatisch voor bestaat; ze worden wel gebruikt als er geen alternatief is of als ze noodzakelijk zijn in de wetenschappelijk terminologie (Skok 1952). Deze houding tegenover vreemde woorden is een van de redenen dat in het Servisch het verschil tussen spreek- en schrijftaal veel kleiner is dan in het Kroatisch: in het Servisch is er geen bezwaar om een woord uit de spreektaal ook in de schrijftaal te gebruiken.

De Tweede Wereldoorlog

Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd, zowel bij de pro-fascistische Kroatische regering als bij de Joegoslavische anti-fascistische beweging, het streven naar taaleenheid opgegeven. De Joegoslavische Anti-fascistische Raad van de Volksbevrijding ontwierp de grondwet van het nieuwe Joegoslavië in vier staten: Servisch, Kroatisch, Sloveens en Macedonisch. In de grondwet stond dat elk volk recht had op een eigen taal en naam, en dat alle orders en proclamaties in de vier talen geschreven moesten worden.

Onder het fascistische bewind werd aan het Standaardkroatisch bijzondere zorg besteed. Er werden allerlei verordeningen, reglementen en voorschriften van kracht op het gebied van de Kroatische taal, zoals spellingregels en regels voor taalzuivering, en er werd gedacht over het oprichten van instellingen voor de Kroatische taal en de taken die deze zouden moeten vervullen. Er werd bijzonder veel over taal geschreven, zowel door taalkundigen als door amateurs en politici. De frequentste thema's waren leenwoorden en de manier waarop deze vervangen moesten worden. Bepaalde woorden werden in kranten en op de radio verworpen, en het gebruik van vreemde woorden werd bij wet verboden. Daarbij kregen de Servische leenwoorden de meeste aandacht, maar ook internationale woorden en Turkse leenwoorden werden bestreden.

De beslissing van de overheid om een nieuwe spelling in te voeren die morfonologisch was in plaats van de bestaande, al vijftig jaar geldige fonologische, veroorzaakte enorme verwarring in de pers. De morfonologische (of etymologische) spelling werd in Kroatië gehanteerd in de negentiende eeuw, voordat in de officiële Kroatische spelling van 1892 (de *Hrvatski Pravopis* van I. Broz) definitief voor het fonologische principe werd gekozen, dat veel beter het klanksysteem van het Kroatisch weergeeft.²

Op de Kroatische taal hadden deze maatregelen geen of nauwelijks invloed. Ze duurden te kort om serieuze sporen achter te laten (in de laatste twee oorlogsjaren werd veel minder over deze thematiek geschreven), en waren te radicaal om door de sprekers geaccepteerd te worden. Ze leidden voornamelijk tot grappen en woordspelingen. Vooral de betekenisloze nieuwvormingen en uit het verre verleden geputte archaïsmen met een te doorzichtige structuur waren onderwerp van spot. Zo werd in plaats van het bestaande *parfumerija* 'parfumerie' het woord *mirisnica* geïntroduceerd, dat letterlijk 'ruikerij' betekent. Al gauw werd dit woord in de spreektaal een ironische aanduiding voor het toilet.

Het Tweede Joegoslavië

Na de Tweede Wereldoorlog kwam een communistisch regime in Joegoslavië aan de macht. Nog geen tien jaar daarna werd in dit nieuwe Joegoslavië het streven naar taaleenheid weer in het leven geroepen: het *Matica srpska* oftewel het Servisch letterkundig genootschap uit Novi Sad nam het initiatief om het Servokroatisch tot de officiële taal van het land te benoemen, met een gezamenlijke spelling en terminologie. Dit initiatief resulteerde in de Afspraak van Novi Sad uit 1954, waarmee ook Kroatische taalkundigen, uit angst voor mogelijke politieke gevolgen, instemden.

Ondanks alle pogingen om een taal te scheppen lukte het niet een norm vast te stellen. Aan de Servische kant werd gepleit voor normering op basis van de 'urbane standaardtaal', dat wil zeggen

de taal van de pers, radio, televisie en film. Aan de Kroatische kant werd deze taal droog, clichématig en niet-creatief gevonden en vond men dat ze niet eens als een richtlijn in de ontwikkeling van de standaardtaal kon fungeren, laat staan als de basis ervan. Daarentegen werd ervoor gepleit de taal van hedendaagse schrijvers en dichters als basis voor de standaardtaal te nemen, omdat dezen met bijzondere zorg met de taal omgaan (Jonke 1965).

Het verschil tussen de taalnormen is terug te vinden in de woordenboeken. In het merendeel van de *Srpskohrvatski* 'Servokroatische' tweetalige (vertaal)woordenboeken had de taal van de trefwoordbeschrijvingen kenmerken die typisch waren voor de 'oostelijke variant' (het Servisch); in sommige werd af en toe ook een woord gegeven dat typisch was voor de 'westelijke variant' (het Kroatisch) met een verwijzing naar de Servische vorm, maar dit werd niet systematisch gedaan. In de Kroatische uitgaven werd de taal *Hrvatskosrpski* 'Kroatoservisch' genoemd, of *Hrvatski ili srpski* 'Kroatisch of Servisch'. Daar werd dan af en toe een Servische vorm aangegeven, met een verwijzing naar de Kroatische vorm. Op basis van de Afspraak van Novi Sad werd een woordenboek gemaakt dat de twee varianten trachtte te verenigen, het *Rječnik hrvatskosrpskog jezika/Rečnik srpskohrvatskog jezika*, samengesteld door het *Matica hrvatska* en het *Matica srpska* (het Kroatische en het Servische letterkundige genootschap) in Novi Sad en Zagreb in 1967. Toen de eerste twee delen van het in totaal zesdelige werk verschenen, vond het *Matica hrvatska* dat het woordenboek niet volgens de afspraken werd samengesteld, zodat het Kroatische taaleigen veel minder in beschouwing werd genomen dan het Servische. Uit protest namen de Kroaten afstand van zowel het woordenboekproject als van de Afspraak van Novi Sad, en de voornaamste Kroatische culturele en wetenschappelijke organisaties ondertekenden de *Declaratie over de naam en status van de Kroatische literaire taal*.

Daarna groeiden Servisch en Kroatisch steeds verder uit elkaar, hoewel de autoriteiten dit tussen 1975 en 1985 in toom trachtten te houden. In 1995 beschreef de Servische taal- kundige R. Bugarski in zijn boek *Jezik od mira do rata* (De taal van de vrede tot de oorlog) de situatie als volgt:

Men zou kunnen zegen dat het uiteenvallen van Joegoslavië [...] ook in de taal- kaarten allang geschreven stond; alleen rijst de vraag of iemand dat wist of wenste te lezen. [...] Het Kroatisch streeft ernaar zich zo verschillend mogelijk ten opzichte van het Servisch te ontwikkelen, en het Bosnisch zet zich af tegen de twee andere. Het Servisch streeft op kunstmatige wijze naar een taaleenheid op basis van het ekavisch en het cyrillische schrift, en laat zodoende het ijekavisch en het Latijnse schrift aan de anderen over. [...] In Servië werd de taal, eerst in openbare reacties, daarna uiteindelijk ook in de nieuwe grondwet, uitgeroepen tot 'Servisch', met het cyrillisch als eerste officiële schrift. [...] Ook in de nieuwe grondwetten van de Republiek Montenegro en de Federale Republiek Joegoslavië wordt de taal 'Servisch' genoemd. In administratief opzicht hebben wij in dit gebied een Servische taal. In andere gebieden waar kortgeleden 'Servokroatisch' werd gesproken (hoewel met variatie in de samengestelde benamingen [dus Kroatoservisch in plaats van Servo-kroatisch]) bezigt men in officieel taalgebruik alleen eendelige benamingen [dus Kroatisch of Servisch]. De Servokroatische taal bestaat dus officieel nergens meer in de gebieden van voormalig Joegoslavië. Dat kan iemand goed of slecht vinden, maar het blijft een feit.

De periode waarin de samengestelde namen van de taal officieel in gebruik waren, valt grotendeels samen met de jaren van het bestaan van Joegoslavië (1918-1941, 1945-1990), hoewel ze ook daarvoor sporadisch gebruikt werden. Dit verschijnsel is niet beperkt tot de Joegoslavische situatie: toen Noorwegen bij Denemarken behoorde, was daar de term 'Deens-Noors' in gebruik. Voordat Pakistan onafhankelijk werd van India, heette de taal van deze twee landen 'Hindoestaans'. Pas daarna werden 'Urdu' en 'Hindi' officieel erkend. In Joegoslavië werd de samengestelde naam gehanteerd om voornamelijk politieke redenen; de eenheid van de verschillende Joegoslavische volkeren werd ermee benadrukt. Met de term 'Servokroatisch' werd op alle officiële niveaus in Joegoslavië (behalve enigszins in Bosnië) eigenlijk 'Servisch' bedoeld. Het was de taal van het

Joegoslavische persbureau, het Joegoslavische leger, de Joegoslavische diplomatie, de overheidsinstanties, de media enz.

Het was de Joegoslavische taal.

De onafhankelijkheid

De periode eind jaren tachtig, de jaren voor de jongste oorlog in Kroatië, doet sterk denken aan de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Met het ineenstorten van het communisme en de opkomst van de democratie kwamen separatistische processen op gang die leidden tot een escalatie van nationalistische onverdraagzaamheid. Na een periode van politieke onderdrukking, die zich onder andere in taaldiscriminatie uitte, kwam het aan Kroatische zijde tot een overdreven reactie.

Taalzuiverij neemt in de regel de plaats van taalzuiverheid in wanneer taalamateurs gesteund door politieke omstandigheden in het openbaar voor taalzuivering gaan ageren. Er werd weer openlijk aandacht besteed aan de uitbanning van Servische invloeden uit het Kroatisch. Met de Servische militaire agressie kwam de Kroatische taalzuiverij opnieuw tot een hoogtepunt. De onafhankelijkheid van de Kroatische taal ten opzichte van het Servokroatisch moest dienen als bewijs voor de onafhankelijkheid van Kroatië ten opzichte van Joegoslavië. Doordat men buiten Kroatië geen oog had voor de werkelijke situatie, werd een deel van de publieke opinie in Kroatië ongeduldig en eiste men een Kroatische taal die op het eerste gezicht te onderscheiden was van het Servisch, zodat het onderscheid ook aan de rest van de wereld duidelijk zou zijn. Elke fanatiekeling voelde zich geroepen om over de taal te schrijven. Overal verschenen woordenboeken waarin de verschillen tussen het Kroatisch en Servisch werden opgesomd. De meeste hiervan waren overigens slechts lijsten van diverse leenwoorden die zonder enig systeem bij elkaar gezet waren en vaak met de raarste nieuwvormingen vertaald werden.

Niet alleen Servische, maar ook veel gewone Kroatische woorden werden vervangen door archaïsmen of nieuwvormingen. Aangezien het Kroatisch meer dan 75 procent van zijn woordenschat met het Servisch deelt, is het niet altijd duidelijk of een woord wel of niet een 'servisme' is. Daarvoor bestaan geen vaste criteria. Het hoogste criterium voor de zuiverheid van een woord was dan: het bestaat niet in het Servisch. In woordvorming werd daarom gebruik gemaakt van een aantal voor- en achtervoegsels die in het Servisch veel minder gangbaar zijn. Die waren heel populair in de tweede helft van de vorige eeuw, tijdens het ontstaan van de Kroatische terminologie. Ook al bestaande, in de laatste decennia bijna vergeten woorden met deze uitgangen en voorvoegsels kregen nu een nieuw leven, bijvoorbeeld *promidžba* 'propaganda' in plaats van *propaganda*, *uljudba* 'beschaving' in plaats van *civilizacija*, *raščlamba* 'analyse' in plaats van *analiza*, *dočasnik* 'onderofficier' in plaats van *podoficir*, *dopredsjednik* 'vice-president' in plaats van *podpredsjednik*. Tevens moest alles wat met het communisme te maken had of aan het communisme deed denken, voorgoed uitgeroeid worden. Zo is bijvoorbeeld het doodgewone woord *radnik* 'arbeider' op alle niveaus vervangen door het tot dan heel zelden gebruikte *djelatnik* 'werker, verrichter'.

Over taal werd meer dan ooit geschreven en gesproken. Talloze rubrieken in verschillende kranten en talrijke programma's op radio en tv hielden zich bezig met de taalproblematiek. Er gingen weer stemmen op die pleitten voor een etymologische spelling. De regerende partij deed haar best om de vernieuwingen snel op alle taalniveaus te verspreiden. Als de president in een toespraak een archaïsme of een nieuwvorming gebruikte, werd dit door de kranten en televisie onmiddellijk overgenomen. Iedereen was zich opeens heel bewust van zijn taal. Door het gebruik van bepaalde woorden liet je zien hoe sterk je nationalistische gevoelens waren.

Van alle taalniveaus is het lexicon het meest gevoelig voor invloeden van buitenaf en dus het meest onderhevig aan relatief snelle veranderingen. En die gingen zo snel dat ze moeilijk gevolgd konden worden. De militaire, bestuurlijke en juridische terminologie veranderde bij wijze van spreken dagelijks. Het gevaar dreigde dat de stabiliteit van de taal aangetast zou worden, aangezien het 'Nieuwkroatisch' door het grote aantal nieuwe termen onbegrijpelijk leek te worden voor de sprekers. Vele archaïsmen werden opnieuw in gebruik genomen, nieuwe woordvormingen

kregen steeds meer ruimte, sommige woorden raakten vrij snel ingeburgerd, andere verdwenen of werden weer vervangen.

Vaak was het niet duidelijk of het om een nieuw woord ging of dat het weer een van de duizenden grappen en woordspelingen was die dagelijks verzonnen werden. Gelukkig trok het merendeel van de bevolking zich er niet veel van aan en bleef 'normaal' praten en schrijven. Deze taaloppositie viel grotendeels samen met de politieke oppositie: wie in de smaak wilde vallen bij de autoriteiten, liet dat zien door bijvoorbeeld de nieuwe omgangsvorm in een officiële brief te gebruiken en schreef dan *štovani* 'geachte' in plaats van *poštovani*. Zo liet je zien dat je 'puur Kroatisch' beheerste, dat je 'puur Kroatisch' was. Met de oude vorm was helemaal niets mis, behalve dat die ook in het hedendaagse Servisch voorkomt. De nieuwe vorm (*štovani*) werd daarvoor in het Kroatisch gebruikt als omgangsvorm in zeer plechtige situaties en/of in stilistisch gemarkeerd taalgebruik.

Met kerst 1991 gebruikte iemand het woord *čestit* 'fatsoenlijk' in zijn oude, vergeten betekenis van 'gelukkig' in de vaste combinatie met *Božić* 'kerst'. In plaats van *sretan Božić* 'gelukkige kerst', wat tot dan gebruikelijk was, verschenen plotseling overal opschriften met *Čestit Božić*. Een volkomen onbegrijpelijke ingreep, want de redenen voor de vervanging waren niet te achterhalen. Tijdens het communistische bewind werden kerkelijke feestdagen namelijk niet officieel erkend, zodat de vorm van deze gelukwens niet door de regering was opgelegd. Het kon ook geen Servische invloed zijn, want in het Servisch wordt 'gelukkig' met *srećan* vertaald, waar het Kroatisch *sretan* gebruikt. In de volgende jaren werd het voor sommigen moeilijk te kiezen voor een wenskaart met *Čestit Božić*, waarmee je het risico liep om voor overtuigd nationalist aangezien te worden, of voor *sretan Božić*, wat men als 'anti-Kroatisch' kon opvatten.

Door dit soort woordmisbruik werd het gewone volk in verwarring gebracht. De taalkundigen hadden weinig te zeggen. In tijden van oorlog en grote politieke veranderingen komen de vaderlandse gevoelens op de eerste plaats: de regering drong aan op snelle veranderingen; verstandige waarschuwingen van taalkundigen dat 'door ondoordachte eisen tot uitbanning van woorden die in het levende taalgebruik aanwezig zijn en door agresië invoer van nieuwe en onbekende, klaarblijkelijk haastig gemunte woorden een slechte dienst bewezen werd aan de Kroatische taal' (Katičić 1997), werden door hartstochtelijke patriotten als verraad van de Kroatische taal beschouwd.

Democratisering gebeurt niet op een dag, en zo snel veranderen de volksgewoonten ook niet. Enerzijds geloofde het volk in de woordkeuze van de nieuwe regering die de onafhankelijkheid van Kroatië had bereikt, anderzijds vertrouwde het op zijn eigen taalgevoel. Iedereen verbeterde elkaar op de werkplek, op school, in de winkel, in de kroeg, thuis. Wat 'van boven' kwam, werd zwijgend geduld, maar ook discreet uitgelachen. Er waren veel meer grappige en licht schunnige nieuwvormingen te horen dan echte, officiële.

Deze periode van taalanarchie en verwarring duurde maar een paar jaar. De gevolgen daarvan zijn gering, maar niettemin zijn ze aanwezig.

De huidige situatie

Door al die overdreven taaluitingen kwam ook een zinnige discussie op gang: serieuze taalkundigen gingen zich meer op het Kroatisch zelf concentreren en de relatie met het Servisch lieten ze aan amateuristische querulanten over. De taalkundigen vonden dat het taaleigen van het Kroatisch niet gebaseerd was op de verwantschapsgraad met talen van dezelfde afkomst, maar op eigen culturele, sociolinguïstische, pragmatische, stilistische en emotionele elementen (Katičić 1997). Taalkundigen van de oude stempel hebben het niettemin opgenomen voor sommige aspecten van de jongste zuiveringsprocessen: zij vinden dat elementen die ooit (voor 1918) taalkundig gezien neutraal waren en om welke reden dan ook bijna vergeten werden, het volste recht hebben om weer een volwaardig deel van de Kroatische woordenschat te vormen. Het betreft daarbij vooral de militaire terminologie die nog tijdens de Donau-monarchie tot stand is gekomen en in 1918 plaatsmaakte voor de Servische. De samenstellers van de nieuwe militaire terminologie kwamen zodoende sterk onder de invloed te staan van inmiddels archaïsche nieuwvormingen uit

de vorige eeuw. Internationale benamingen van uitvindingen die toen nog niet bestonden, trachtte men op dezelfde manier te kroatiseren. Zo is bijvoorbeeld een 'helikopter' in militaire taal een *zrakomlat*, letterlijk 'luchtstoter', geworden. Hoe vaak dit woord in Kroatië ook als voorbeeld van een overdreven purisme is aangehaald en aan de kaak gesteld, toch blijkt het in het leger stand te houden.

Een typerend voorbeeld van het putten uit het verleden is het woord voor 'spart', dat het Kroatisch uit het Duits heeft geleend en dat nog voor de Tweede Wereldoorlog op z'n Duits werd uitgesproken, en daarom in het schrift werd weergegeven als *šport*. Na de oorlog, in 1948, kwam het tot een breuk tussen Stalin en Tito, en Joegoslavië koos voor een communistische koers onafhankelijk van het Sovjetblok. Daardoor, alsmede door de ontwikkeling van de zegeningen van de beschaving (radio, televisie), wordt de deur geopend voor invloeden van het Westen. Er werd steeds meer aan het Engels ontleend. De Engelse uitspraak van *sport* raakte in gebruik, zodat de naoorlogse generaties *šport* als iets ouderwets gingen beschouwen. Iedereen schreef *spart*, en slechts bij de sprekers van oudere generaties kon men af en toe *šport* horen, meestal in gesprekken over de 'oude tijden'. Taalkundigen uit de oude generaties, emotioneel verbanden met de tijd van hun jeugd, toen ze zelf nog aan *šport* deden, vonden dat het leenwoord *sport* een verbastering was van *šport* — dat een onderdeel was van de Kroatische traditie —, en dat dus het originele leenwoord heringevoerd moest worden. De president van Kroatië is van dezelfde generatie, en hij vond dat dus ook. Dit leidde tot grote verwarring. In september 1995 verscheen in de krant *Sportske navesti* (Sportnieuws) de periodieke bijlage 'Zagrebački sport' (Zagrebse sport) met de rubriek 'Zagrebački športski savez, Sektor za šport i tehničku kulturu' (Zagrebse sportbond, sector voor sport en techniek), met in de ondertitel 'sportska natjecanja' (sportwedstrijden). Nu, vier jaar later, is *šport* bijna helemaal verdwenen uit de pers en het wordt alleen nog gebruikt door de staatsomroep en door radicale taalzuiveraars. Daarentegen blijft *sport* voortbestaan in de spreektaal en op alle andere taalniveaus.

Het gevolg van de laatste golf purisme is een groter verschil tussen het algemene en het officiële taalgebruik. De officiële taal is doorspekt met nieuwe vormen die zich maar geen weg naar de spreektaal kunnen banen. Uitzondering zijn de vormen die begrippen aanduiden waarvoor eerder geen naam in de neutrale spreektaal bestand, zoals *damjenak* 'borrel, receptie' en *glasnogovornik* 'woordvoerder, vertegenwoordiger'. Met de nieuwe staat kwamen er veel veranderingen in bestuur en administratie, die ook leidden tot naamsveranderingen; verder kwamen er nieuwe zaken bij die benoemd moesten worden. Vandaar woorden als *čelnik* 'leider, chef, hoofd', *domavnica* 'bewijs van staatsburgerschap', *županija* 'administratief district', *dužnosnik* 'functionaris' (dat in de plaats van *funkcioner* kwam), *putovnica* 'paspoort' (in plaats van *pasoš*). De meeste van deze vormen stammen uit de vorige eeuw; sommige hiervan was tijdens de Tweede Wereldoorlog tijdelijk nieuw leven ingeblazen (*čelnik*, *dužnas(t)nik*).

Gelukkig zijn de jaren van de anarchistische taalzuiverij voorbij. In die periode zijn sommige woorden tijdelijk, andere voorgoed verdwenen. Ook kwam er een aantal nieuwe bij. De gematigde stroming heeft uiteindelijk gewonnen. De Kroatische standaardtaal is defmi tief gevormd; ze functioneert goed en blijft zich ontwikkelen. De pogingen om haar met geweld gelijk te maken aan het Servisch of om haar eveneens met geweld van het Servisch te laten verschillen, blijven vruchteloos (Katičić 1998). De taalamateurs die zich geroepen voelden om de Kroatische taal te zuiveren, deden dat met weinig argumenten en met veel overdrijvingen. Naar hen wordt niet meer geluisterd. Het werd op tijd duidelijk dat geforceerde vervangingen meer kwaad dan goed doen. Toen in het basisonderwijs het nieuwe woord *uradak* 'huiswerk' in de plaats van het gewone *zadaća* werd ingevoerd, hield dit niet lang stand. Omdat met *zadaća* niets mis was, en niemand ooit van *uradak* had gehoord, werd deze opgedrongen vervanging als een uiting van taalgeweld beschouwd en niet overgenomen. Hetzelfde lot ondervonden honderden andere semiofficiële pogingen. Uiteindelijk lukte het de taalkundigen om aan de mensen duidelijk te maken dat woorden soms gewoon verouderd raken, en niet alleen maar door politieke taaldiscriminatie aan de kant worden geschoven.

De taalsituatie is weer gestabiliseerd. In de algemene spreektaal is nauwelijks iets te merken van de laatste puristische golf. In de journalistiek bedient men zich nog steeds in grote mate van internationalismen, hoewel er meer aandacht wordt besteed aan verzorgd taalgebruik dan vroeger. In de pers zijn er een stuk of twintig woorden bij gekomen die nog geen tien jaar geleden tot ouderwets of ambtelijk taalgebruik gerekend werden. Ze kwamen in de plaats van hun neutrale synoniemen, soms leenwoorden, die ook in het Servisch bestaan, bijvoorbeeld *izvješće* 'verslag' in plaats van *izvještaj*, *udruga* 'vereniging' in plaats van *udruženje*, *glasovanje* 'het stemmen' in plaats van *glasanje*, *u svezi* 'met betrekking tot, betreffende' in plaats van *u vezi*, *nazočan* 'aanwezig' in plaats van *prisutan*, *oporba* 'oppositie' in plaats van *opozicija*, *obnašati* 'bekleden (van ambt)' in plaats van *vršiti*. Bij de staatsomroepen wordt zo zuiver mogelijk gesproken en dit is dan bijna de enige bron van de puristische spreektaal.

In veel landen is de 'ambtenarentaal' voor een gewoon mens een groot probleem. Dat geldt ook voor Kroatië. De meeste overgebleven nieuwvormingen komen in het officiële schriftelijke taalgebruik voor. In administratieve en juridische taal zijn opvallende veranderingen in de woordenschat doorgevoerd en de militaire terminologie is grondig gewijzigd. Dat is zo ongeveer alles wat de taalzuivering in het afgelopen decennium heeft weten te bereiken.

Nu de Kroatische standaardtaal gezuiverd is van Servische invloeden, is de strijd tegen de Engelse invasie hervat. Daarmee sluit het Kroatisch zich aan bij alle andere talen die vandaag de dag vrezen voor de stortvloed van technische, economische en commerciële Engelse terminologie. Waar mogelijk tracht men een goed Kroatisch equivalent te bedenken: op het gebied van de informatica zijn er serieuze pogingen gedaan om de hele terminologie te vervangen, maar de ontwikkelingen gaan zo snel dat ze niet bij te houden zijn. De frequentste termen komen in het Kroatisch doorgaans alleen voor in gebruiksaanwijzingen en handleidingen, en in de spreektaal ontwikkelt zich een soort gekroatiseerd Engels computer-slang.

Opschriften op winkels en firma's zijn steeds vaker in het Engels gesteld. Het Engels leeft in de reclame, in folders, posters en productnamen. Er wordt steeds vaker in het Engels gezongen. Mode wint het van cultuur, en puristische pogingen staan hier machteloos. Bovendien ligt hier nog een diepere oorzaak: het streven om bij het Westen, bij Europa te horen. Het hedendaagse Europa houdt niet van separatisme, en taalzuiverij is daar zeker een vorm van. In tegenstelling tot taalzuiverheid, die in de Europese en ook in de Kroatische taalcultuur altijd essentieel was, en die als een vast bestanddeel van het verzorgde Kroatisch blijft bestaan, nu de taalzuiverij hieruit grotendeels verdwenen is.

Noten

1. In de periode dat er officieel een gezamenlijke taalnorm voorgeschreven werd, ging men spreken van een westelijke en oostelijke variant van het Servo-Kroatisch.
2. De morfonologische spelling is gebaseerd op het principe van de gelijkvormigheid (met een Nederlands voorbeeld: we schrijven niet *rip*, *vint* maar *rib*, *vindt*, vanwege *ribben* en *vinden*) en niet op dat van de uitspraak — dan zou het namelijk wel *rip*, *vint* zijn. In de fonologische of fonetische spelling, die in principe voor het Kroatisch geldt, wordt de uitspraak van elke klank weergegeven door een teken: wanneer de uitspraak verandert, verandert ook de spelling, en volgens de Kroatische regels zou de spelling *rip*, *vint* gebruikt worden.

Literatuur

- Babić, S. (1997), 'Znanstvena podloga hrvatskih Vukovaca', in: *Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Belić, A. (1951), *Savremeni srpskohrvatski književni jezik (DI. I)*, Beograd: Naučna knjiga.
- Brozović, D. (1970), *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Brozović, D. (1997), 'Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike', in: *Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Brozović, D. (1998a), 'Povijesna podloga i jezičnopolitičke i sociolingvističke okolnosti', in: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich — Hrvatski jezik (Mijo Lončarić)*, Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Brozović, D. (1998b), 'Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svjetlu', in: *Jezik XLV, 5*, Zagreb.
- Damjanović, S. (1984), *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb: SN Liber.
- Finka, B. (1972), 'O upotrebi tuđica u hrvatskom književnom jeziku', in: *Jezik XX, 4*, Zagreb.
- Guberina, P. en Krstić, K. (1940), *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivić, P. (1971), *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Jonke, Lj. (1965), 'Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku', in: *Jezik XIII, 1*, Zagreb.
- Katičić, R. (1974), 'O jezičnom purizmu', in: *Jezik XXI, 3-4*, Zagreb.
- Katičić, R. (1997), 'Hrvatski jezik u svijetu', in: *Prvi hrvatski slavistički kongres — Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Katičić, R. (1998), 'Razvoj', in: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich — Hrvatski jezik (Mijo Lončarić)*, Opole: Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej.
- Kombol, M. en Novak, S.P. (1992), *Hrvatska književnost do Narodnog preporoda*, Zagreb: Školska knjiga.
- Pranjković, I. (1997), *Jezikoslovna sporenja*, Zagreb: Konzor.
- Samardžija, M. (1993), *Jezični purizam u NDH*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Skok, P. (1952), 'O jezičnoj kulturi', *Jezik I, 2*, Zagreb.
- Turk, M. (1997), 'Modeli kalkiranja u slavenskim jezicima određeni povijesnim kontaktom', in: *Prvi hrvatski slavistički kongres – Zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Vince, Z. (1978), *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: SN Liber.